

Correctievoorschrift VMBO-GL en TL

2013

tijdvak 2

geschiedenis en staatsinrichting CSE GL en TL

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o.

Voorts heeft het College voor Examens (CvE) op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet CvE de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommiteerde toekomen.
- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Examens.

De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.

- 4 De examinerator en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examinerator en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examinerator. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke gecommiteerde aanwijzen. De beoordeling van de derde gecommiteerde komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Examens van toepassing:

- 1 De examinerator vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examinerator en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
 - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
 - 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;

- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
 - 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
 - 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
 - 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.
- NB1 Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.
Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten.
Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht.
Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.
- NB2 Als het College voor Examens vaststelt dat een centraal examen een onvolkomenheid bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.
Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk nadat de onvolkomenheid is vastgesteld via Examenblad.nl verstuurd aan de examensecretarissen.
Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:
- NB
- a. Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
 - b. Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden WOLF-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Een onvolkomenheid kan ook op een tijdstip geconstateerd worden dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt. In dat geval houdt het College voor Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 64 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen zijn de volgende vakspecifieke regels vastgesteld:

- De vakinhoudelijke argumenten waarvan sprake is in de algemene regel 3.3 moeten voor het vak geschiedenis en staatsinrichting afkomstig zijn uit gezaghebbende, wetenschappelijk verantwoorde publicaties.
- Indien in een antwoord 'voorbeeld van een juist antwoord' staat, bevat het antwoord **voorbeelden** van juiste antwoorden. Het is **geen** opsomming van alle denkbare juiste antwoorden.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Aan het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt 1 scorepunt toegekend.

Staatsinrichting van Nederland

1 **A**

2 **maximumscore 2**

Voorbeelden van juiste antwoorden zijn (twee van de volgende):

- De ministeriële verantwoordelijkheid werd ingevoerd.
- De koning werd onschendbaar.
- De koning mocht de leden van de Eerste Kamer niet meer benoemen / de Eerste Kamer werd voortaan (indirect) gekozen.
- De Tweede Kamer kreeg meer macht/invloed doordat de Kamerleden meer rechten kregen (zoals het recht van amendement, het recht van initiatief en het jaarlijkse budgetrecht).

per juist genoemde verandering 1

3 **D**

4 **maximumscore 2**

- 1 (= Alleen openbare scholen moeten worden betaald door de overheid.) 1
- 5 (= Godsdienst mag geen invloed hebben op het bestuur van een land.) 1

5 **maximumscore 2**

Partij 1 is de RKSP (= Rooms-Katholieke Staatspartij).

Partij 2 is de ARP (= Anti-Revolutionaire Partij).

Partij 3 is de SDAP (= Sociaal-Democratische Arbeiders Partij).

indien drie antwoorden juist 2

indien twee antwoorden juist 1

indien minder dan twee antwoorden juist 0

6 **maximumscore 1**

In de laatste regel gaat het over kiesrecht/stemrecht.

7 **maximumscore 1**

Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):

- (Aletta) Jacobs
- (Wilhelmina) Drucker

Vraag	Antwoord	Scores
8	D	
9	maximumscore 2 Voorbeeld van een juist antwoord is:	
	<ul style="list-style-type: none"> • onderdeel van de foto (één van de volgende): <ul style="list-style-type: none"> – De huizen zijn kapot/onbewoonbaar/dichtgetimmerd. – Er ligt overal vuilnis/het is onhygiënisch. • Dat kan gebruikt worden door socialisten, omdat zij de leef-/woonomstandigheden (van arbeiders) willen verbeteren / willen laten zien hoe slecht de leef-/woonomstandigheden (van arbeiders) zijn 	1 1
10	B	
11	maximumscore 1 Het Kamerlid wil gebruikmaken van het recht van initiatief/het recht om een wetsvoorstel in te dienen.	
12	maximumscore 2 Eerst 1, dan 3, dan 5, vervolgens 2 en ten slotte 4.	
	<i>Opmerking</i> <i>Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder foutloze reeks ontstaat, mag 1 scorepunt worden toegekend.</i>	
13	maximumscore 2 Voorbeeld van een juist antwoord is:	
	<ul style="list-style-type: none"> • Argument voorstander (één van de volgende): <ul style="list-style-type: none"> – De invloed van het volk op de politiek wordt groter / Nederland wordt democratischer / de inspraak van de burger wordt vergroot. – De burger kan actief deelnemen aan het politieke debat. – Een referendum vergroot de band tussen burger en politiek / verkleint de kloof tussen politiek en bevolking. • Argument tegenstander (één van de volgende): <ul style="list-style-type: none"> – Het is een tijdrovende/kostbare aangelegenheid / het is onmogelijk de hele bevolking bij alle politieke vraagstukken te betrekken. – (Gekozen) volksvertegenwoordigers kunnen veel beter oordelen over het algemeen belang / zijn gekozen om namens ons besluiten te nemen. – Onderwerpen voor een referendum zijn (vaak) te complex (voor gewone burgers). 	1 1

Historisch overzicht vanaf 1900

14 maximumscore 1

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- begin twintigste eeuw (1914): de moord op Frans Ferdinand / het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog
- einde twintigste eeuw (1989): de val van de Berlijnse Muur / het einde van de Koude Oorlog

Opmerking

Alleen als beide antwoorden juist zijn, mag 1 scorepunt worden toegekend.

15 maximumscore 2

- (bewering) 3 (= liet Belgische vluchtelingen toe) 1
- (bewering) 5 (= voerde een distributiesysteem met bonkaarten in) 1

16 maximumscore 2

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- Kritiek van de tekenaar: het Verdrag van Versailles is voor Duitsland te zwaar/vernederend/slecht / de Franse president pakt Duitsland te hard aan 1
- Dat doet hij door: kaalheid / laatste veer uittrekken / ketting/kogel aan vogelpoot te tekenen / snavel dichtbinden/mond snoeren / tranen / bloed 1

17 A

18 maximumscore 1

Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):

De postzegelverzamelaars

- zouden zich schuldig hebben kunnen maken aan (verboden) contacten met het buitenland.
- zouden op anticommunistische gedachten kunnen worden/zijn gebracht.
- zouden spionnen (voor vijanden van de Sovjet-Unie) kunnen zijn / zouden geheimen van/over de (communistiche maatschappij in de) Sovjet-Unie naar het buitenland kunnen sturen.
- zouden verboden buitenlandse contacten kunnen hebben / zouden verboden buitenlandse invloeden kunnen hebben ondergaan.
- hadden een postzegelverzameling en dat is privébezit (en dat was niet toegestaan/was strijdig met de communistische ideologie).

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

19 maximumscore 1

Voorbeeld van een juist antwoord is:

De bron geeft wel betrouwbare informatie, omdat de verteller een ooggetuige was.

of

De bron geeft geen betrouwbare informatie, omdat (één van de volgende):

- de verteller kan (na 70 jaar) (belangrijke) feiten zijn vergeten / zich de gebeurtenissen (onbewust/opzettelijk) anders hebben voorgesteld.
- de identiteit/achtergrond van de verteller onbekend is.

Opmerking

Alleen als na een keuze een juiste verklaring volgt, mag 1 scorepunt worden toegekend.

20 maximumscore 2

Voorbeelden van juiste antwoorden zijn (twee van de volgende combinaties):

- kenmerk: nationalisme; te herkennen aan "Heel Duitsland..." / het volk als één geheel weergegeven
- kenmerk: leiderschapsbeginsel; te herkennen aan "Führer"
- kenmerk: propaganda; te herkennen aan de oproep aan het volk om massaal naar de leider te luisteren/om achter hem te staan
- kenmerk: indoctrinatie; te herkennen aan het opdringen van een mening via de radio

per juiste combinatie

1

21 maximumscore 1

Uit het antwoord moet blijken dat de oproep past bij totale oorlog, omdat alles/iedereen (niet alleen het leger) ondergeschikt wordt gemaakt aan de oorlogvoering / bij de oorlog betrokken/ingeschakeld wordt / een belangrijke rol speelt.

22 maximumscore 2

Bij afbeelding 1 hoort begrip b (= indoctrinatie).

Bij afbeelding 2 hoort begrip d (= razzia).

Bij afbeelding 3 hoort begrip a (= deportatie).

indien drie antwoorden juist

2

indien twee antwoorden juist

1

indien minder dan twee antwoorden juist

0

Vraag	Antwoord	Scores
<p>23 maximumscore 2</p> <p>Voorbeelden van juiste antwoorden zijn (twee van de volgende combinaties):</p> <ul style="list-style-type: none"> – doel: steden; reden: om het moreel van de Duitsers te breken / wraak te nemen op Duitse bombardementen – doel: (wapen/munitie)fabrieken/industrie; reden: om de (wapen)productie te hinderen – doel: olieopslag / energievoorraden / voedselopslag / stuwdammen (logistieke doelen); reden: om de bevoorrading van het leger/de steden lam te leggen – doel: spoorwegen / verkeersknooppunten / bruggen; reden: om (militair) transport onmogelijk te maken – doel: militaire versterkingen; reden: om de Duitse verdediging zwakker te maken <p>per juiste combinatie</p>		1
<p>24 maximumscore 2</p> <p>Voorbeelden van juiste antwoorden zijn (twee van de volgende):</p> <p>De Duitse overheid kwam aan deze arbeiders door:</p> <ul style="list-style-type: none"> – krijgsgevangenen/arbeiders uit concentratiekampen te rekruteren. – de arbeidsinzet/gedwongen tewerkstelling in de bezette gebieden. – de oproep in de bezette gebieden om zich vrijwillig te melden. <p>per juist antwoord</p>		1
<p>25 maximumscore 1</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):</p> <ul style="list-style-type: none"> – Wegens gebrek aan (volwassen) soldaten werd iedereen die kon vechten ingezet, dus ook kinderen. – Jonge kinderen waren door propaganda/indoctrinatie/Hitlerjugend beïnvloed / opgeroepen mee te vechten. 		
<p>26 maximumscore 1</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):</p> <ul style="list-style-type: none"> – Hiermee kon de wanhoop / naderende nederlaag van het Duitse leger worden aangetoond (zelfs kinderen moesten worden ingezet). – Hiermee kon het vijandbeeld over de Duitsers worden versterkt (zelfs de kinderen werden opgeofferd). 		
<p>27 maximumscore 1</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is:</p> <p>Het gaat waarschijnlijk om een collaborateur, omdat de neergeschoten man een Nederlandse SS-er was/een Nederlander was die bij de SS zat/samenwerkte met de Duitsers.</p>		

Vraag	Antwoord	Scores
28	<p>maximumscore 1</p> <p>Eerst 2, dan 3, vervolgens 1 en ten slotte 4.</p> <p><i>Opmerking</i> <i>Er is maar één juiste volgorde.</i></p>	
29	<p>maximumscore 2</p> <p>Uit het antwoord moet blijken dat:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Argument 1: Soekarno heeft (tijdens de Tweede Wereldoorlog) samengewerkt/gecollaboreerd met de Japanners • Argument 2: Soekarno wil de (volledige/eenzijdige) onafhankelijkheid van Indonesië (en geen unie met Nederland) 	<p>1</p> <p>1</p>
30	<p>maximumscore 1</p> <p>Uit het antwoord moet blijken dat de bron niet aansluit bij wat de meeste Nederlanders toen vonden. Zij vonden dat de Nederlandse/koloniale aanwezigheid in Indonesië voortgezet moest worden (en dus moesten er troepen gestuurd worden om de orde en rust te herstellen) / dat Indonesië bij Nederland hoorde / dat er met de opstandelingen/terroristen afgerekend moest worden.</p> <p><i>Opmerking</i> <i>Alleen als na 'niet' een juiste, historische verklaring volgt, mag 1 scorepunt worden toegekend.</i></p>	
31	B	
32	A	
33	<p>maximumscore 1</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):</p> <ul style="list-style-type: none"> – Jeruzalem is voor beide religies (joods en islamitisch) een belangrijke heilige plaats. – Beide partijen konden het (over een mogelijke/eerlijke verdeling) niet eens worden. 	
34	D	
35	C	

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

36 maximumscore 3

	afbeelding	omschrijving
Churchill	3	c
Chroesjtsjov	2	b
Kennedy	1	e
Roosevelt	5	d
Stalin	4	a

indien tien of negen antwoorden juist	3
indien acht of zeven antwoorden juist	2
indien zes of vijf antwoorden juist	1
indien minder dan vijf antwoorden juist	0

37 D

38 C

39 maximumscore 1

De fout is Ben Goerion; het moet zijn Begin.

Opmerking

Alleen als na het noemen van de fout een juiste verbetering volgt, mag 1 scorepunt worden toegekend.

40 maximumscore 1

Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):

- De joden/het Joodse volk hebben/heeft recht op een eigen staat (volgens de Amerikanen) (zeker na de Holocaust).
- Israël is een democratie (omringd door dictaturen).
- Israël neemt een strategische positie in het Midden-Oosten in (bijvoorbeeld ten opzichte van de Sovjet-Unie, dat de Arabische staten steunde).
- In de Verenigde Staten wonen veel Joden die de Amerikaanse regering onder druk zetten om Israël te helpen.

41 maximumscore 1

Eerst 3, dan 4, vervolgens 2 en ten slotte 1.

Opmerking

Er is maar één juiste volgorde.

42 maximumscore 1

secularisatie/ontkerkelijking/deconfessionalisering

Vraag	Antwoord	Scores
43	<p>maximumscore 2</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is: Door de aanpassingspolitiek werd er veel bezuinigd. Dat had grote werkloosheid tot gevolg. De steunuitkeringen waren laag. De omstandigheden voor de werklozen in die tijd waren zwaarder vergeleken met de omstandigheden in de verzorgingsstaat die later in de jaren tachtig was opgebouwd.</p>	
	indien drie begrippen gebruikt worden in een juiste onderlinge samenhang en betekenis	2
	indien twee begrippen gebruikt worden in een juiste onderlinge samenhang en betekenis	1
44	D	
45	<p>maximumscore 1</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is (één van de volgende):</p> <ul style="list-style-type: none"> – De laatste decennia zijn er veel/steeds meer mensen in Nederland komen wonen die oorspronkelijk niet uit Nederland kwamen. – De ervaring/het gevoel is dat er sprake zou zijn van een sterk gemengde bevolking (van ras en geloof)/een 'multiculturele samenleving'. – Er zijn soms spanningen tussen groepen Nederlanders die al langer in Nederland wonen en groepen Nederlanders die nog niet zo lang in Nederland wonen. – problemen in/met de Europese Unie (leiden tot toenemend nationalisme) – gevolgen van globalisering 	
46	<p>maximumscore 3</p> <p>Bij afbeelding 1 hoort periode B (= 1925-1950). Bij afbeelding 2 hoort periode C (= 1950-1975). Bij afbeelding 3 hoort periode B (= 1925-1950). Bij afbeelding 4 hoort periode D (= 1975-2000). Bij afbeelding 5 hoort periode B (= 1925-1950).</p>	
	indien vijf antwoorden juist	3
	indien vier antwoorden juist	2
	indien drie antwoorden juist	1
	indien minder dan drie antwoorden juist	0

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van alle kandidaten per school in het programma WOLF.
Zend de gegevens uiterlijk op 21 juni naar Cito.

6 Bronvermeldingen

- bron 1 naar: <http://www.parlement.com/9291000/biof/01361>
- bron 2 naar: E. Kloek, Kenau, de heldhaftige zakenvrouw uit Haarlem (1526-1588), Utrecht 2001, pag. 85.
- bron 3 <http://www.bronnenuitamsterdam.nl/weergave.asp?ID=42>
- bron 4 naar: <http://www.nrc.nl/nieuws/2011/07/06/initiatiefwetsvoorstel-pvda-laat-asielkinderen-na-acht-jaar-hier-blijven/>
- bron 5 naar: K. van Weringh, Altijd op de Loer. Het beeld van Duitsland in de Nederlandse karikatuur, 1871-2005, Amsterdam 2005, pag. 49.
- bron 6 naar: O. Figes, Fluisteraars. Leven onder Stalin, Amsterdam 2007, pag. 254.
- bron 7 <http://www.wolfsonian.org/explore/collections/ganz-deutschland-h%C3%B6rt-den-f%C3%BChrer-mit-dem-volksempf%C3%A4nger-all-germany-hears-f%C3%BChrer>
- bron 8 naar: B.L. Hart (red.), Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, foto's, feiten en figuren deel 4, Antwerpen z.j., pag. 1617.
- bron 9 afbeelding 1 en 3: ISHS, How was it humanly possible? A study of perpetrators and bystanders during the Holocaust, Jeruzalem 2002, pag. 15 en 124.
afbeelding 2: http://www.jhm.nl/beeld/HS/presentatie/1._Razzia.jpg
- bron 10 naar: B.L. Hart (red.), Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, foto's, feiten en figuren deel 6, Antwerpen z.j., pag. 2294-2295.
- bron 11 naar: B.L. Hart (red.), Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, foto's, feiten en figuren deel 6, Antwerpen z.j., pag. 2313.
- bron 12 B.L. Hart (red.), Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog, foto's, feiten en figuren deel 6, Antwerpen z.j., pag. 2413.
- bron 13 naar: R. Woolderink, Raalte in oorlogstijd '40 - '45, Doetinchem 1986, pag. 75.
- bron 14 eigen beheer Cito/CvE
- bron 15 naar: Dr. L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog deel 11C Nederlands-Indië III, Leiden 1986, pag. 672.
- bron 16 naar: P. Princen, Een kwestie van kiezen, 's-Gravenhage 1995, pag. 49.
- bron 17 <http://www.zum.de/whkmla/region/xeurope.html>
- bron 18 A.F. Manning e.a. (red.), Onze jaren 45-70, Amsterdam 1972, pag. 3033.
- bron 19 afbeelding 1: <http://www.answers.com/topic/john-f-kennedy-large-image>
afbeelding 2: <http://www.answers.com/topic/nikita-khrushchev-large-image>
afbeelding 3: http://winstonchurchill-quotes.com/wp-content/uploads/2010/07/3535_0609-recordings.jpg
afbeelding 4: <http://www.resumendehistoria.com/2011/10/fotos-jose-stalin.html>
afbeelding 5: http://en.wikipedia.org/wiki/File:FDR_in_1933.jpg
- bron 20 eigen beheer Cito/CvE
- bron 21 naar: J. Constant (red.), Documentaire 20e eeuw. Kroniek en aanzien van onze tijd, Zwolle 1993, pag. 1098.
- bron 22 naar: P. Jongeling, Toets uw tijd. Een selectie kanttekeningen, Groningen 1984, pag. 106.

bron 23

afbeelding 1 en 2: J. Constant (red.), Documentaire 20e eeuw, Kroniek en aanzien van onze tijd, Zwolle 1993, pag. 578 en 830.

afbeelding 3: <http://www.theatlantic.com/infocus/2011/06/world-war-ii-before-the-war/100089>

afbeelding 4: T. Flemming, Die Berliner Mauer, Grenze durch die Stadt, Berlin 1999, pag. 71.

afbeelding 5: <http://www.theatlantic.com/infocus/2011/07/world-war-ii-pearl-harbor/100117>